

Відділу освіти Зборівської РДА
загальноосвітньої школи ЗОШ І – ІІ ст. с. Кабарівців

**На конкурс районного етапу
Всеукраїнської експедиції
учнівської молоді «Моя Батьківщина – Україна»
за напрямком: «Із бабусиної скрині»**

Народні дитячі ігри

*Роботу підготував
експедиційний загін
ЗОШ І-ІІ ст. с.Кабарівців*

*Керівник
експедиційного загону
вчитель української
мови і літератури
Соловій Т.М.*

Мета експедиції:

- на основі зібраних матеріалів поглибити відомості про народні дитячі ігри.
- з'ясувати шляхи виникнення і розвитку.
- з'ясувати їхні особливості ;
- виховувати інтерес до культурної спадщини свого краю, почуття національної самосвідомості та національної гідності за свій народ.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- дослідити своєрідність народних дитячих ігор;
- навчити учнів самостійно працювати з різними джерелами вміти робити аналіз фактів, досліджувати зібраний матеріал ;
- вчити учнів узагальнювати зібраний матеріал, систематизувати його;
- прищеплювати в учнів любов до рідного краю, його історії;
- виховувати в школярів працелюбність, відповідальність за доручену справу.

Склад експедиційного загону

З метою кращої організації роботи у групі розподіляються доручення, враховуючи ініціативу учнів. Тобто, призначаються відповідальні за окремі види робіт залежно від інтересів, знань і здібностей того чи іншого учня. Після завершення експедиції кожен учасник оформлює зібраний матеріал, корегує його. Але, незважаючи на такий розподіл доручень, більшість робіт має загальний характер, тобто все вирішується спільно.

ЗМІСТ

Розділ I.

1. Виникнення та побутування традиційних народних забав.

- скоромовки
- ігри - звуконаслідування
- лічилки, мирилки , дражнили,небилиці
- ігри – заклички , примовки.

Розділ II

Українські народні рухливі ігри як засіб виховання молодших школярів.

- Способи самоорганізації учнів

Додатки

Розділ I

Традиційні народні ігри є практично вивіреним засобом передачі наступним поколінням здобутків культури українського народу, створеної за всю його багатотисячолітню історію. Це часто твори невеликого розміру, зручні для оперативного використання дитиною у відповідних їх функціональному призначенню обставинах. Ці ігри можна назвати іграми малих форм. До них **належать скоромовки, заклички, примовки, небилиці, мирилки, дразнилки, звуконаслідування, загадки, лічилки, жеребкування, забавлянки** та ін. Вони якнайбільше відповідають психологічним можливостям дитини. Динамічні за змістом невеликі твори діти швидко запам'ятовують і тому активно застосовують у години дозвілля. Традиційні ігри малих форм значно поширені в дитячому середовищі й до сьогодні.

Більшість цих творів з давніх-давен побутувала в українській родині. Вони використовувались під час сімейного виховання дітей з певною розвивальною метою.

Через специфічну особливість української родини - її багатодітність - здебільшого доглядати маленьку дитину належало її старшим сестричкам та братикам. Як і батьки, вони застосовували фольклорні ігри малих форм, розважаючи малих, радіючи разом з ними. Як уже зазначалося вище, до фольклорних творів малих форм належать утішки або забавлянки. Багаторазове використання забавлянок дорослими, раннє залучення в багатодітній українській родині до пестування старшими братиками та сестричками наймолодших у сім'ї сприяли тому, що діти дуже рано оволодівали цим фольклорним матеріалом і надалі, вільно використовували його під час своїх ігор з малими або з однолітками. Наприклад, годуючи малечу, батьки примовляли:

Гу-ту-ту!

Гу-ту-ту!

Вари кашку круту,

Підсипай молочка,

Погодуй козачка!

Або:

Ладі, ладусі,

А де були - в бабусі,

А що їли - кашку.

А що пили - бражку.

А що на закуску?

Хліб та капустку.

Закінчувалося годування примовлянням-розвагою:

Гай, гай на бабину хату

Калачі їсти!

Окрему групу ігор-змагань становлять **скоромовки**.

Це, як правило, римовані рядки, в яких повторюються певні звуки, склади, що призводить до певних труднощів у вимовлянні. Основне правило - вимовляти слова швидко. Звідси і назва - скоромовки.

Про те, що в народі було поширено вправляти дітей у звуковимові невимушено, граючись, свідчать записи матері Лесі Українки - Олени Пчілки.

Ось одна із "скоромовок - спотиканок", яка є у записі Олени Пчілки:

- А хто швидше скаже тричі поспіль:

Сестриці, чи ткачі тчуть, чи не тчуть?

Чуть-чуть тчуть, ледве човник волочуть,

Бо їсти й чуть-чуть не чуть!

Нехай ще чуть-чуть потчуть,

Бо вже чуть, що перепічки печуть!

Розважаючись, діти випробовують скоромовками свої орфоепічні можливості, долають незначні порушення мовлення, вдосконалюючи його.

Таку ж саму роль мали **ігри-звуконаслідування голосів живих істот**: жайворонка, солов'я, жовтобрюха, каркання ворони, виття вовка та ін. Найпоширенішим було наслідування кумкання жаб. Зміст ігор-звуконаслідувань спонукав дітей підкреслено чітко вимовляти звуки рідної мови, як це мало місце в грі **"Ти чия..."**

Ти чия, ти чия, ти чия?

Микитова, Мики-ки-китова.

Що варила? Що варила?

Бориц, бориц, буряки-ки-ки.

Кому, кому, кому?

Микиті, Мики-ки-ки-киті.

Який Микита? Який Мики-ки-ки-кита?

Чумак, чумак, чумак.

Комунікативна форма звуконаслідувальної гри надавала їй великої привабливості для дитини. Ці ігри цінні тим, що для них важливим є відтворення дитиною певних звуків та інтонацій, а це позитивно впливає на удосконалення дитячого мовлення.

Серед народних ігор малих форм своїм функціональним призначенням вирізняються **лічилки**:

Раз, два, три, чотири,

Козі дзвоника вчепили.

Коза бігає, кричить,

Просить дзвоник відчепить.

Характерними ознаками лічилок є їх римованість, речитативність, стислість, динамічність, часте використання числівників, функціональна спрямованість на розподіл ролей, визначення ведучого або провідної ролі в грі, послідовності участі в ігрових діях її учасників.

В умовах родинного виховання діти змалечку привчалися самі вести гру. Часто в цьому допомагали лічилки. Справедливо вирішуючи спірні питання, діти набували досвіду поведінки в дитячому товаристві, навичок самоврядування.

Таке ж, як і лічилки, призначення мають ігри-жеребкування - встановлення права першого ходу, визначення ведучого в грі тощо. За народною традицією жеребкування здійснюється шляхом відгадування, в якій руці сховано якусь дрібну річ або хто перший з гравців двох команд під час почергового перебирання рук дістанеться кінця палички тощо. Певні "проблеми" життя дитячого колективу зумовили появу творів, виконання яких було своєрідним ритуалом, ігровим способом налагодження зіпсованих дитячих стосунків. Це - **мирилки**, які сприяли встановленню миру після сварки.

... Через тин вишня нахилилася, дві подруженьки посварилися. Тобі яблучко, мені грушечка, не сварімося, моя душечко. Тобі яблучко, мені зернятко, помирімося, моє серденько.

Серед інших жанрів фольклористи виокремлюють **небилиці**, які виконуються старшими дітьми для меншеньких або в різновіковому дитячому колективі використовуються як самостійна гра-розвага:

1 *Що там у лісі за комедія була,*

Що курочка поросяток навела,

Поросята та й волів навели,

А ті воли та й яєчка нанесли.

А безрукий ті яєчка позбирав,

Та й голому поза пазуху поклав.

хочу»

Німий з глухим розмовляє,

А сліпий тільки поглядає.

Без'язикий "крадуть" закричав,

А безногий у похід поскакав.

2 *По залізному мості, зробленого з дошки,*

їде великий чоловік, маленького зросту.

Кучерявий без волосся, худенький як бочка.

Пише сину він листа: «Моя люба дочко.

Я здоровий, лежу в лікарні, не голодний,-

їсти хочу, приходіть усі до мене,- бачити я вас не

Виникнення небилиць пов'язується із стародавнім обрядовим дійством. Воно, поряд з іншими компонентами, включало в себе й сміх. Сміх в обрядах мав життєствердуючу функцію, функцію магічного перетворення акту смерті в акт відродження. Наприклад, аграрно-магічні обряди весняно-літнього циклу, що пов'язані з уявленнями стародавніх українців про вмираючі сили природи та відродженням їх, органічно поєднували в собі акт проведів у формі

потоплення й поховання, і це супроводжувалось не тільки плачем, а й сміхом. Небилиці стали часткою "сміхової культури", носіями та розповсюджувачами якої були скоморохи. Небилиці як гумористичні твори малих форм фольклору не тільки розважають, але й сприяють розвитку логічного мислення дітей.

Досліджуючи дитячі речитативи, можна відзначити, що за всієї фантастичності деталей зображувана в більшості творів дитячого репертуару загальна картина сприймається як цілком логічна, а "олюднені" дії і вчинки персонажів зі світу тварин - як вірогідна умовність. Порушення ж пропорцій та співвідношень предметів, дій, якостей, яке проходить наскрізно, змінює його характер, створює своєрідний "світ навпаки", світ небилиць. Нереальність, нелогічність цього світу начебто спеціально підкреслюється, що стає стимулом активізації дитячої думки.

З діда-прадіда українські діти знають багато *примовок та закличок*. Назва "заклички" походить від слова "закликати" - звати, просити, запрошувати, звертатися, як і "примовки" - від "примовляти", "приговорювати".

Заклички та примовки включають, крім словесного ряду, певні рухи, що є елементом їх ігрового оформлення. Ці рухи знаходять відгук в дитячій руховій активності.

До них належать підскоки на одній або на двох ногах, нахили голови, кидання камінців, кружляння, рухи з предметами - палицями, камінцями, травою, мотузками (зав'язування, підкидання, тривале тримання палиці на руці або на пальці, перепускання комахи з руки на руку і т. ін.). Означені рухи спостерігаються в багатьох закличках та примовках. "Як зозуля кує". Дитина візьме кийка у руку, щоб на одним пальці (на пучці) стояв стойме, й приказує:

Зозулю, кавулю,

Скажи мені правду:

Скільки год жить?

Або:

Зозульо рябенька,

Пташино маленька!

Закуй мені по звичаю,

Доки жити в світі маю?

І скільки вона видержить палку, щоб не упала, як зозуля кує, то дитина лічить, скільки років їй жити".

Хто знає веснянки і вперше побачить навесні ластівок, то кидаючи за ними камінцями, промовляє слова:

Ластівки, ластівки,

Возьміть собі веснівки.

Нате вам каменці,

Дайте мені румянці.

Коли побачать бусла, що летить, гукають:

А ти, бузьку-бузьку, краще диво

Куди тебе закрутило?

Чи в ліс, чи в дорогу,

Перев'язу бузьку ногу.

При останніх словах примовки зірвуть травинку і зав'язують на ній наче вузлика. Дітям здається, що бузьок над ними кружляє, а далі летіти - не летить. Це від того, що вони йому перев'язали ногу.

Народні фольклорні ігри та інші жанри традиційно-народної усної творчості часто застосовуються дітьми в процесі вільних ігор на природі. Так, весною принагідно співаються веснянки-заклички. Наприклад, коли сонечко заховалось за хмару, дитина, звертаючись до нього, закликає:

Вийди, вийди, сонечко,

На дідове полечко,

На бабине зіллячко,

На наше подвір'ячко,

На весняні квіточки,

На маленькі діточки.

**Там вони граються,
Тебе дожидаються.**

Добре відома й донині гра-закличка "Іди, іди, дощику". Значна частина примовок в українському фольклорі пов'язана з водою. Наприклад, коли під час купання вода затекла у вуха, примовляють, нахилиючи голову та підскакуючи на одній нозі, щоб витрусити воду з вуха:

**Течи, течи, водо, з мене,
А я буду рости з тебе,
А ти будеш витікати,
А я буду виростати.**

Або:

**Коти, коти,
Вилийте води,
Щоб у вухах не лящало,
Щоб голова не боліла!**

У змістовому компоненті примовок, пов'язаних з водою, прихована певна символіка. С. Плачинда зазначає: вода - це один з найдавніших символів українського фольклору, який навіть увійшов у підсвідомість людей образом Праматері всього живого, яка, пронизана золотим стовпом (світовим деревом), зродила світ, і є кров'ю землі, всеплодющою силою. Сонце теж неодноразово згадується у примовках.:

Сонечко, сонечко!

Виглянь у віконечко:

**Твої дітоньки плачуть,
Їстоньки хочуть.**

Як почнуть хмарки набігати, діти, піймавши сонечко (божу корівку), перепускають його з руки на руку, примовляючи ті слова. Якщо воно скоро зніметься і полетить - незабаром сонячно буде; як же висовує тільки крильця, а не здіймається, погода буде така, що застелиться оце на сонячно, та і знову хмарки.

У наш час стародавні повір'я та забави втрачаються. Поширеними стають дитячі сподівання Наприклад, коли випадає зуб, примовляють

: Мишко, мишко! На тобі старий зуб, А дай мені новий.

Збираючи гриби, просять найкращі:

Гайку, гайку!

Дай гриба і бабку,

Сироїжку з доброю діжку,

Красноголовця з доброго молодця.

Отже, серед розмаїття народних ігор ми зупинилися на іграх малих форм - скоромовках, закличках, примовках, небилицях, мирилках, дражнилках, звуконаслідуваннях, лічилках, жеребкуванні, забавлянках.

Невеликим розміром, добром дійових осіб, динамічністю, поєднанням звуків рідної мови, слова, інтонацій та рухів, багаторазовістю повторення всього твору або його окремих частин діалогічністю, імпровізаційною можливістю, притаманною їм емоційністю, оптимістичним характером ці ігри сприяють розвитку творчої фантазії, винахідливості дитини, формуванню її як творчої особистості.

Розділ II

Український народ своїм багатовіковим досвідом інтуїтивної педагогіки відібрав найефективніші засоби гармонійного виховання підростаючого покоління, чільне місце серед яких посідають **народні рухливі ігри**.

Традиційно у навчально-виховному процесі початкової школи вони використовуються як засіб фізичного виховання. Проте розвивально-виховний потенціал українських рухливих народних ігор значно ширший. У культурологічних дослідженнях рухливі ігри визнані суттєвим елементом української національної культури. Аналіз народних рухливих ігор, поширених і

сьогодні серед дітей молодшого шкільного віку, засвідчує, що свої корені вони мають у стародавніх фольклорних обрядах, церемоніях і ритуалах. Найчастіше вони спираються на фольклорні образи **вовка, ведмедика, зайчика, котика, кози** тощо, які є знаковими для української культури, традиційно відтворювались у різноманітних обрядах та ритуалах і нарешті перейшли до дитячих рухливих ігор.

Прикладом може бути фольклорний образ вовка, що відтворюється в багатьох дитячих іграх. Так, відомою дитячою грою, побудованою на зазначеній ролі, є гра **"У сірого вовка"**. Вибирають вовка. Решта- «вівці». Всі розбігаються. «Вовк» їх ловить, кого спіймає, той і стає воком. Образ вовка є поширеним у народних легендах, традиціях та ритуалах

Нападаючи на противника, воїни - "вовки" чи "ведмеді" справді уподоблювалися цим звірам, наслідуючи їх хижацьку поведінку. Допомогала перевтіленню одягнена в спеціальній обстановці звірина шкура, яка зумовлювала відповідну поведінку воїнів-ініціантів.

Про людей-вовків (вовкулак) розповідається в багатьох міфологічних легендах. У східнослов'янських, а особливо українських легендах, вони нападають на домашню худобу, причому не лише в полі, а й у селі, часто залазячи в кошари, хліви та повітки. До завершальних ритуальних дій давньо-слов'янських ініціацій входило обрядове перековування "вовка" чи "ведмеда" на людину.

Без сумніву, образи тварин в легендах, казках, ініціаціях та рухливих дитячих народних іграх споріднені, вони мають одні корені і тому рухливі ігри опосередковано прилучають підрастаюче покоління до стародавньої української культури.

Крім того, рухливі народні ігри мають значне соціалізуюче значення. Дослідниками народних рухливих ігор доведено, що в давнину дорослі не керували дитячими іграми та розвагами. Малі діти навчалися ігор у старших, граючись разом з ними. Діти змалечку привчалися самі вести гру, набуваючи досвіду поведінки в дитячому товаристві, навичок самоврядування як необхідних умов адаптації до соціального середовища. Тому коли педагог постійно керує дітьми під час рухливих ігор, своєю волею призначає виконавця на роль ведучого, розподіляє гравців на команди або авторитарно визначає, яка команда першою починає гру, позитивний виховний сенс такої гри значно втрачається. У народному ігровому досвіді історично відпрацьовані певні способи налагодження взаємостосунків між дітьми, які доречно використовувати й у шкільному ігровому колективі. Оскільки рухливі народні ігри та способи їх організації зазнають постійної трансформації, у навчально-виховному процесі на рівноправних засадах використовуються ті, що відомі з давніх часів і ті, що створені на сучасному етапі розвитку ігрових традицій. Лише час визначить, що залишиться на довгі роки, а що зникне без сліду.

У використанні українських народних рухливих ігор з метою розвитку самоорганізації ігрового колективу важливим питанням є призначення ведучого і розподіл учасників гри на команди. Своєчасне навчання дітей різним способам вибору ведучого дає можливість справедливо розв'язувати актуальні для початку гри питання взаємодії в ігровому колективі, запобігати багатьох конфліктних ситуацій між дітьми.

Ведучого гри найкраще обирати за допомогою лічилки. Перш ніж проводити розучування лічилки, педагогу необхідно відібрати найбільш придатну для цієї гри як за змістом, так і за технікою рахунку. Коли рухлива гра заснована на діях певних персонажів - зайця, вовка, лисиці, що є характерним для ігор учнів 1-2 класів, бажано для такої гри використовувати лічилку, у змісті якої є назва головного персонажа гри. За виконанням техніки рахунку лічилки можна розподілити на декілька видів. Найчастіше рахунок за допомогою лічилки виконується таким чином. Гравці стають у коло, одна дитина всіх обходить, чітко промовляючи кожне слово тексту обраної лічилки і почергово вказує на кожного з учасників гри. Ведучим стає той,

на кого випало останнє слово. Є лічилки, текст яких закінчується займенником "*ти*". Така лічилка точно вказує, кому бути ведучим у грі.

Під час використання деяких лічилок діти домовляються про додаткові дії, виконання яких і виявляє ведучого. Так, учні можуть домовитись, що всі учасники гри, в яку вони будуть гратися, стоять по колу, а один із них знаходиться у центрі з м'ячем. Він проголошує слова:

«Раз, два, три, водити будеш Ти!!»

Коли буде проголошено останнє слово, діти розбігаються далі від кола, а дитина, що стоїть в його центрі, кидає м'яч, намагаючись влучити в когось з гравців. У кого попав м'яч - той і ведучий.

Ведучий може бути обраний не тільки за допомогою лічилки, але й іншими способами.

До них належать:

- вибір за згодою тих, хто грає;
- обрання ведучого більшістю голосів з тих дітей, що зібрались для гри;
- обрання, за результатами проведеної раніше гри: ведучим стає учень, який виграв попередню гру - був прудкішим, кмітливішим, уважнішим.

Кожен з описаних способів вибору ведучого має свої переваги і недоліки, тому у навчально-виховному процесі їх варто чергувати.

Різними способами, що спираються на ініціативу і самоорганізацію дітей, може проводитися розподіл гравців на команди.

1 спосіб. За допомогою лічби за порядковими номерами, в залежності від кількості команд: перший - другий - третій і т.д. Цей спосіб розподілу на команди не застосовується на початку навчального року в першому класі

2 спосіб. Згідно з вибором капітанів команд. Спочатку гравці вибирають капітанів команд, а потім капітани створюють свої команди за домовленістю з однолітками. Цей спосіб поділу на команди доцільно застосовувати в третіх-четвертих класах, коли учні добре знають один одного і завдяки досить високому рівню розвитку мовлення і спілкування можуть швидко досягти домовленості.

3 спосіб. Створення постійних команд для проведення рухливих ігор.

4 спосіб. Розподіл на команди шляхом попарної домовленості (ватажки команд таємно від інших учасників гри обирають кожен собі слово-пароль, наприклад, один обрав слово "горіх", інший - "яблуко". Діти, які хочуть брати участь у грі, попарно підходять до них, і ті питають: "Яблуко чи горіх?" Назвавши слово, дитина переходить на бік того з керівників команд, хто його уособлює.

У деяких командних спортивних іграх доводиться встановлювати право першого ходу.

Яка команда починає гру, можна встановити:

- виходячи з результатів попередніх ігор;
- право вибору перебирає собі команда, яка організованіше підготувала до гри майданчик та необхідні посібники;
- лічилкою між ватажками;

- за результатами певного виду змагання (фізичного або розумового) між представниками команд. Наприклад, розгадуванням загадок, влученням м'ячем у ціль, бігом наввипередки до зазначеного місця тощо;
- шляхом жеребкування. Для цього можуть бути використані дві різної довжини, проте однакові завтовшки палички. Ставиться умова, що починає гру та команда, чий ватажок витягне коротку паличку. Один з гравців затискає обидві палички в кулаці таким чином, щоб зовнішні кінці були суміщені. Та команда, чий ватажок з двох витягне коротку, здобуває право першого ходу;
- серед маленьких дітей (учні 1-2 класів) того, хто починає гру, можна визначити, пускаючи паперовий літак. Для цього між командами проводиться смуга. Дитина, яка не бере участі в грі, або інша незацікавлена особа, ставить ноги паралельно до смуги з двох її боків і запускає літак. На чий бік він залетить, та команда і починає гру;
- відгадування в якій руці знаходиться предмет (камінчик, фантик, каштан, дрібна іграшка тощо), парне чи непарне число схованих предметів, відгадування сторони монети і т.ін.;
- на основі поваги (наприклад, хлопці, граючи з дівчатами, пропонують їм на знак поваги до них почати гру першими, або переваги сильнішої за підготовленістю команди до слабшої);
- вимірювання руками на палиці - хто зможе утримати палицю по закінченні її вимірювання, той виграв для своєї команди право першого ходу.

Послідовне і систематичне навчання учнів різних способів самоорганізації під час проведення народних рухових ігор дозволяє ефективно використовувати час ігор для активного, повноцінного відпочинку дітей і сприяє формуванню рис самоврядування класного колективу, набуття кожним досвіду соціальної взаємодії.

Максимальний вплив українських рухових ігор як засобу гармонійного розвитку особистості в початковій ланці загальноосвітньої школи залежить від оптимально створених педагогічних умов їх організації, серед яких можна визначити такі, як:

- систематичність проведення ігор упродовж дня;
- забезпечення взаємодії навчальної та позанавчальної діяльності з фізичного виховання;
- оптимальне поєднання прийомів і методів педагогічного керівництва грою у її підготовчій, основній і заключній частинах;
- використання педагогічних методів, адекватних значенню кожного з етапів керівництва грою для гармонійного розвитку особистості школяра.

Отже, українські рухливі народні ігри мають значні виховні можливості, які визначаються їх культурно-історичним походженням та соціальними функціями у дитячому середовищі.

Додатки